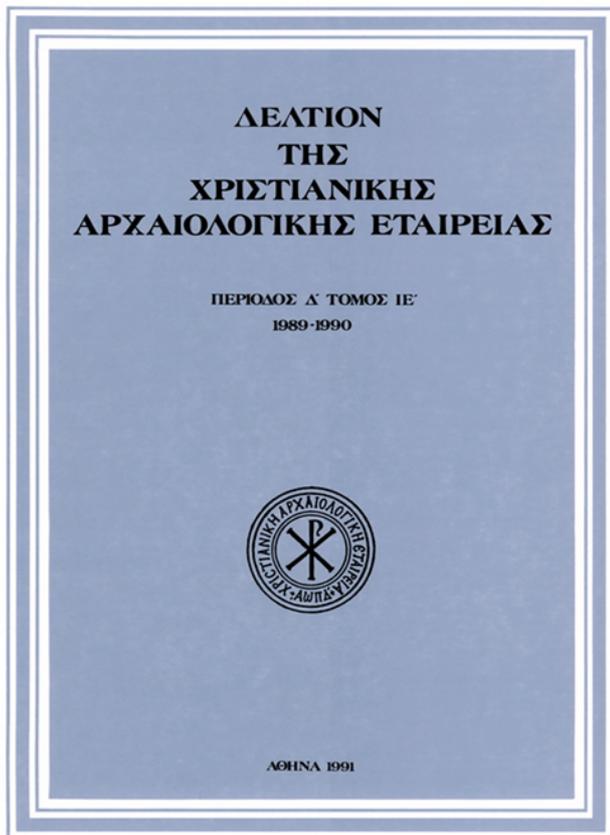

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 15 (1991)

Δελτίον ΧΑΕ 15 (1989-1990), Περίοδος Δ'

Ουζντίνα Θεσπρωτίας: Η ιστορική διαδρομή, η πολεοδομική εξέλιξη και τα μνημεία ενός αρχαίου και μεσαιωνικού οικισμού

Δημήτριος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1036](https://doi.org/10.12681/dchae.1036)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Δ. (1991). Ουζντίνα Θεσπρωτίας: Η ιστορική διαδρομή, η πολεοδομική εξέλιξη και τα μνημεία ενός αρχαίου και μεσαιωνικού οικισμού. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 15, 89–104. <https://doi.org/10.12681/dchae.1036>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ουζντίνα Θεσπρωτίας: Η ιστορική διαδρομή, η
πολεοδομική εξέλιξη και τα μνημεία ενός αρχαίου
και μεσαιωνικού οικισμού

Δημήτριος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 15 (1989-1990), Περίοδος Δ' • Σελ. 89-104

ΑΘΗΝΑ 1991

ΟΥΖΝΤΙΝΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ:
Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ, Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΝΟΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ*

«Ως χίλια μέτρα κάτωθεν του σημερινού χωριού της Οσδίνας (τώρα Πεντεκκλησιών) παρόχθια του Καλαμά απλώνεται από βορρά προς νότον επικλινής λόφος, ο οποίος όπως κατέρχεται σχηματίζει δυσκολανεβάτους ανηφόρους»¹. Έτσι αρχίζει την περιγραφή του οικισμού της Ουζντίνας ο πιο αξιόλογος ερασιτέχνης ερευνητής της Θεσπρωτίας, ο Σπύρος Μουσελίμης². Είναι ο πρώτος που δίνει σημασία στον ίδιο τον οικισμό και όχι μόνο στα μεμονωμένα μνημεία. Αν και δεν ευτύχησε να δει το χώρο καθαρό από την άγρια βλάστηση³ ούτε μπόρεσε να συγκεντρώσει το σύνολο της βιβλιογραφίας ή να αναλύσει το ζωγραφικό διάκοσμο των ναών, εν τούτοις, η αγάπη του για τον τόπο και την ιστορία του, του επέτρεψε να μας αφήσει αξιόλογες παρατηρήσεις.

Δέκα λεπτά με το αυτοκίνητο, δεξιά του 73ου χλμ. του δρόμου Ιωαννίνων-Ηγουμενίτσας, βρίσκεται το χωριό Πέντε Εκκλησιές. Το παλιό του όνομα είναι Ουζντίνα⁴. Νότια του χωριού και σε μικρή απόσταση, στις όχθες σχεδόν του Καλαμά, διακρίνεται ένας εκτεταμένος ερειπιώνας που καταλαμβάνει ολόκληρο το λόφο. Είναι η Οσδίνη ή Παλιοσδίνη ή Παλιοχώρα (Εικ. 1).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Δεν γνωρίζουμε πότε κατοικήθηκε για πρώτη φορά ο χώρος, αφού η βλάστηση καλύπτει όλα τα ερείπια και δεν ήταν δυνατόν να γίνει συστηματική έρευνα. Στην κορυφή όμως του λόφου υπάρχει αρχαία ακρόπολη έκτασης 0,50 εκταρίων με ψευδοϊσοδομικό τείχος⁵ (Εικ. 2). Ο οικισμός ανήκει στην περιοχή νότια Μέσου Καλαμά ή της νότιας Κεστρίνης, σύμφωνα με την αρχαία γεωγραφία της Ηπείρου⁶. Ο οχυρός οικισμός φαίνεται ότι καταστρέφεται το 167 π.Χ. από τους Ρωμαίους. Από την πρώιμη βυζαντινή περίοδο δεν υπάρχουν πληροφορίες ούτε έχουν εντοπιστεί μνημεία. Στους μέσους βυζαντινούς χρόνους και σύμφωνα με τις νέες στρατηγικές επιλογές του βυζαντινού κράτους, μπροστά στην απειλή των Σλάβων, των Αράβων και των Φράγκων, φαίνεται ότι επισκευάζονται τα τείχη (Εικ. 3). Η οχυρή τοποθεσία που ελέγχει την κοιλάδα του Καλαμά κατέχεται από ένα δυναμικό οικισμό. Τό-

σο δυναμικό μάλιστα, ώστε είναι πιθανό να φιλοξενεί για μικρό διάστημα την έδρα της Επισκοπής Φωτικής, αφού ερευνητές, όπως ο μητροπολίτης Αθηναγόρας και ο Hammond, ταυτίζουν την Οφτίνη των πηγών με την Οσδίνη, ενώ ο Ευαγγελίδης και οι Soustal - Koder διατηρούν επιφυλάξεις⁷. Την υστεροβυζαντινή περίοδο αλλά και τους πρώτους χρόνους της τουρκοκρατίας

* Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε ως ανακοίνωση στο Όγδοο Συμπόσιο της ΧΑΕ, βλ. Δ. Κωνστάντιος, Ουζντίνα, η ιστορική διαδρομή, η πολεοδομική εξέλιξη και τα μνημεία ενός μεσαιωνικού οικισμού, Όγδοο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, ΧΑΕ, Αθήνα 1988, Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων, σ. 55-56.

1. Σ. Μουσελίμης, Η βυζαντινή Οσδίνα και τα αρχαία αυτής τείχη, Θεσσαλονίκη 1975. Ο ίδιος, Η Παλιοχώρα της Οσδίνας, Ηπειρ Εστ 8 (1959), σ. 337-339. Ο ίδιος, Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας, Γιάννινα 1980, σ. 40, 167, 254, 292. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιανού, Βυζαντινά, μεσαιωνικά και νεώτερα μνημεία Ηπείρου, ΑΔ 28 (1973), Χρονικά, σ. 418.

2. Στον εξαιρετικό άνθρωπο και ερευνητή αφιερώω τούτη τη μικρή προσπάθεια.

3. Ο οικισμός καθαρίστηκε από την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων με την επίβλεψη του υπογράφοντος το 1987. Οι πιστώσεις ήταν του ΥΠΠΟ και του ΕΟΤ.

4. Για τον οικισμό βλ. P. Soustal - J. Koder, Nikopolis und Kephallenia, TIB 3, σ. 219. Επίσης Β. Κρασίτης, Θεσπρωτικά, Αθήνα 1973², σ. 346. Για τη σλαβική προέλευση του ονόματος Ουζντίνα βλ. M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Leipzig 1970, σ. 45.

5. Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία, στη σειρά: Αρχαίες ελληνικές πόλεις, αριθ. 15, 1972, σ. 149 και 187. Ο Δάκαρης αναφέρει το τείχος ως ισοδομικό ενώ ο Δ. Ευαγγελίδης (Δ. Ευαγγελίδης, Βυζαντινά μνημεία Ηπείρου, ΗπειρΧρον 6 (1931), σ. 274) και ο Σ. Μουσελίμης (Σ. Μουσελίμης, Η βυζαντινή Οσδίνα, σ. 7) ως ψευδοϊσοδομικό. Πρβλ. Φ. Οικονόμου, Η Θεσπρωτία, Αθήνα 1979, σ. 146.

6. Δάκαρης, ό.π., passim. N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 89.

7. Hammond, ό.π., σ. 195. Αθηναγόρας, Μητροπολίτης Παραμυθίας και Φιλιατών, ΜΕΕ, 2, σ. 344, στ. 3. Ευαγγελίδης, ό.π., σ. 274 υποσημ. 2. Ο Σ. Μουσελίμης αναφέρει ότι η Επισκοπή Βουθρωτού και Γλυκώς μεταφέρθηκε για ασφάλεια στην Οσδίνα, βασιζόμενος, άγνωστο πώς, στις απόψεις του Αθηναγόρα, ο οποίος ρητά μιλάει για μεταφορά της έδρας Φωτικής. Αμφιβολίες για την ταύτιση εκφράζουν και οι Soustal - Koder, ό.π., σ. 219, που πιστεύουν ότι είναι εσφαλμένη γραφή (Verschreibung) της λέξης Φωτική. Ο Φ. Οικονόμου (Φ. Οικονόμου, Η εκκλησία εν Θεσπρωτία, Αθήνα 1964, σ. 36 και ο ίδιος, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 103) ακολουθεί τον Αθηναγόρα.

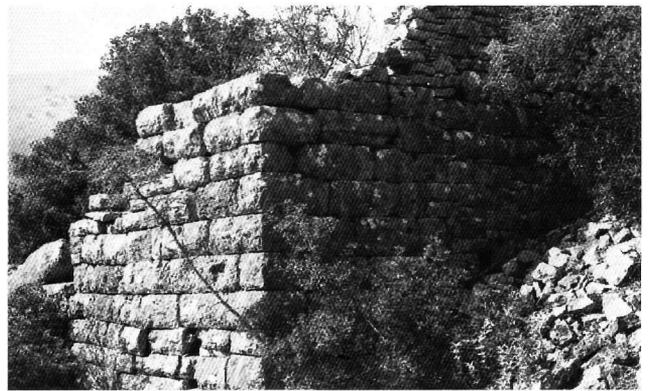

Εικ. 1. Άποψη του ερειπίωνα της Ουζντίνας Θεσπρωτίας.

ο οικισμός ακμάζει. Τα γεφύρια επισκευάζονται και νέοι ναοί οικοδομούνται. Στην Ουζντίνα έχει ιδιόκτητους ελαιώνες⁸ το πρώτο μισό του 16ου αι. η μονή Βαρλαάμ των Μετεώρων, που σχετίζεται με τη μονή Προδρόμου του Νησιού των Ιωαννίνων. Και οι δύο μονές ιδρύονται από τη γνωστή οικογένεια των Αψαράδων⁹. Κατά τη διάρκεια του μεγάλου εξισλαμισμού του πρώτου μισού του 18ου αι. αλλά και των διαρκών ταραχών αυτής της περιόδου¹⁰, η Ουζντίνα εγκαταλείπεται. Η εγκατάλειψη πρέπει να έχει ήδη συντελεστεί το 1778, όταν ο μητροπολίτης Κόνιτσας και Βελάς Παΐσιος γράφει σε ιδιόχειρη ενθύμηση «... Ήμουν εκ τής Ὀσδίνης Ἐλαιῶνος γέννημα καὶ θρέμμα...»¹¹. Οι Οσδινιώτες σκορπίζονται στην Ἠπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Τουρκαλβανοί αγάδες της Θεσπρωτίας γίνονται κύριοι του οικισμού. Ολόκληρη η περιοχή γίνεται τσιφλίκι τους και το καλλιεργούν μέχρι το 1923 φτωχοί κάτοικοι των γύρω χωριών, που μένουν σε λασποκάλυβα στην τοποθεσία του σημερινού χωριού.

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Σύμφωνα με τον καθηγητή Σ. Δάκαρη¹² η αρχαία κώμη ανήκει στην κατηγορία Β/С οικιστικής μονάδας 5-6. Δηλαδή, είναι μέσου μεγέθους με ακρόπολη 0,10-0,50 εκταρίων και με πληθυσμό γύρω στους 500 κατοίκους¹³. Το ψευδοϊσοδομικό τείχος¹⁴ περιτρέχει όλες τις πλευρές. Λείψανά του διακρίνονται ακόμα στην απόκρημνη δυτική πλευρά, ενώ στην ομαλή ανατολική πλευρά διακρίνονται ίχνη τετράγωνου πύργου. Δύο

Εικ. 2. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Το τείχος της αρχαίας ακρόπολης.

Εικ. 3. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Άποψη του βυζαντινού τείχους.

πύλες είναι ακόμα ορατές. Μία μεγάλη στη βορινή πλευρά —μάλλον η κεντρική— και άλλη μία μικρότερη στη νότια, κοντά στο ποτάμι. Κοντά στον οικισμό αποκαλύφθηκαν τρεις αρχαίοι τάφοι, ενώ τέταρτος εντοπίστηκε στη θέση Μπολιάνα, στην απέναντι όχθη του Καλαμά. Ο τελευταίος ήταν ελληνιστικών χρόνων και έσωξε επιτύμβια στήλη με το όνομα της νεκρής: *Σιλάνα Σιμάκου*¹⁵. Ένα αρχαίο γεφύρι¹⁶ πρέπει να υπήρχε στη θέση νεότερου, του 1628¹⁷, κάτω ακριβώς από τον οικισμό (Εικ. 4). Ιερά δεν έχουν εντοπιστεί, είναι όμως πιθανόν οι ναοί της Παναγίας και των Ταξιαρχών να έχουν κτιστεί στη θέση αρχαίων ιερών, αν λάβει κανείς υπόψη του την τετράγωνη στήλη που σώζεται στο γυναικωνίτη των Ταξιαρχών και τους μεγάλους δόμους που χρησιμοποιήθηκαν για το κτίσιμο του ναού της Παναγίας.

Ο βυζαντινός οικισμός, σε έκταση και πυκνότητα πληθυσμού, ξεπερνά κατά πολύ τον αρχαίο. Τα σπίτια υπερβαίνουν το τείχος και φθάνουν μέχρι τη βάση του λόφου. Η περίμετρος του βυζαντινού τείχους ταυτίζεται με εκείνη του αρχαίου μόνο στη νότια πλευρά. Στη

8. Για τις φυτείες ελαιοδένδρων της Ουζντινας βλ. O. Leake, *Travels in Northern Greece*, 1835, IV, σ. 72.

9. Α. Τούρτα, Νεκτάριος και Θεοφάνης οι Αψαράδες και η μονή του Προδρόμου στο Νησί των Ιωαννίνων, *ΗπειρΧρον* 22 (1980), σ. 66-88.

10. Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, σ. 234 κ.ε. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, Δ', τχ. Β, επανέκδ. Εταιρείας Ηπειρ. Μελετών, Ιωάννινα 1971, σ. 73. Φ. Οικονόμου, *Η εκκλησία της Ηπείρου*, Αθήνα 1982, σ. 271.

11. Μουσελίμης, ό.π., σ. 22. Ο Παΐσιος ήταν ανειπίος των αρχιερέων του Μεγάλου Τυρνόβου Καλλίνικου και της Κορίνθου Γαβριήλ. Για την εγκατάλειψη της Οσδίνας από τους κατοίκους της ο Σ. Μουσελίμης αναφέρει τη χρονολογία 1770, χωρίς όμως να κατονομάζει τις πηγές του. Όπως λέει βασίζεται στην παράδοση (ό.π. σ.24)

12. Δάκαρης, ό.π., σ. 149.

13. Ό.π., σ. 162-164.

14. Λεπτομέρειες για την τοιχοδομία βλ. Hammond, ό.π., σ. 89, Δάκαρης, ό.π., σ. 149 και Μουσελίμης, ό.π., σ. 7-8. Ο Δάκαρης ακολουθώντας τον Hammond εκτιμά την περίμετρο του τείχους στα 350 μ. ενώ ο Μουσελίμης στα 450 μ.

15. Μουσελίμης, *Η Παλιοχώρα της Οσδίνας*, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 359.

16. Hammond, ό.π., σ. 89.

17. Π. Α. Βοκοτόπουλος, *Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Ηπείρου*, ΑΔ 31 (1976), *Χρονικά*, σ. 217.

4

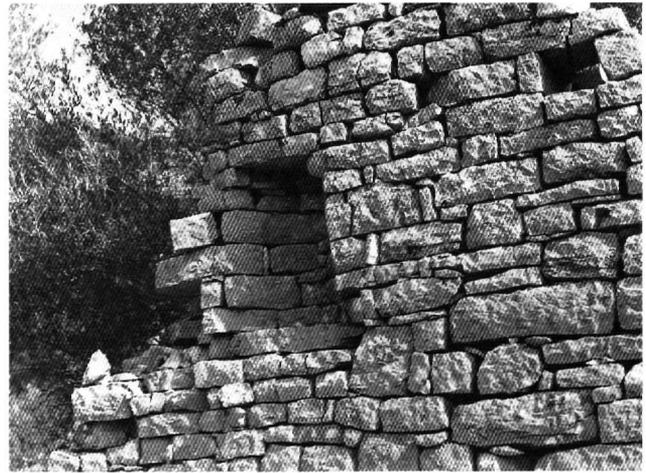

Εικ. 4. Ουζντινά Θεσπρωτίας. Γέφυρα του 1628 στη θέση αρχαίας.

5

6

7

8

Εικ. 5. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Άποψη του οικισμού από το νότο.

Εικ. 6. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Διώροφη οικία νότια του ναού των Ταξιαρχών.

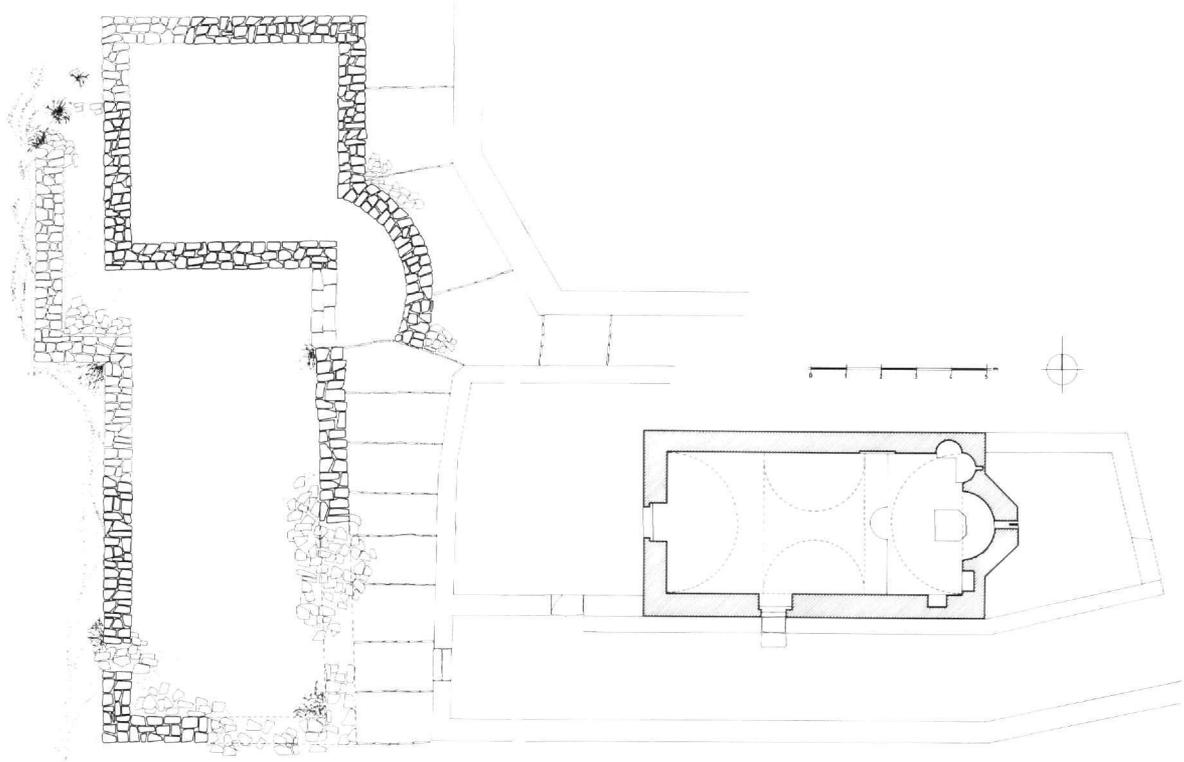
Εικ. 7. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Τοιχοποιία λιθόκτιστης οικίας.

Εικ. 8. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Διώροφη οικία, με ισόγειο δύο δωματίων.

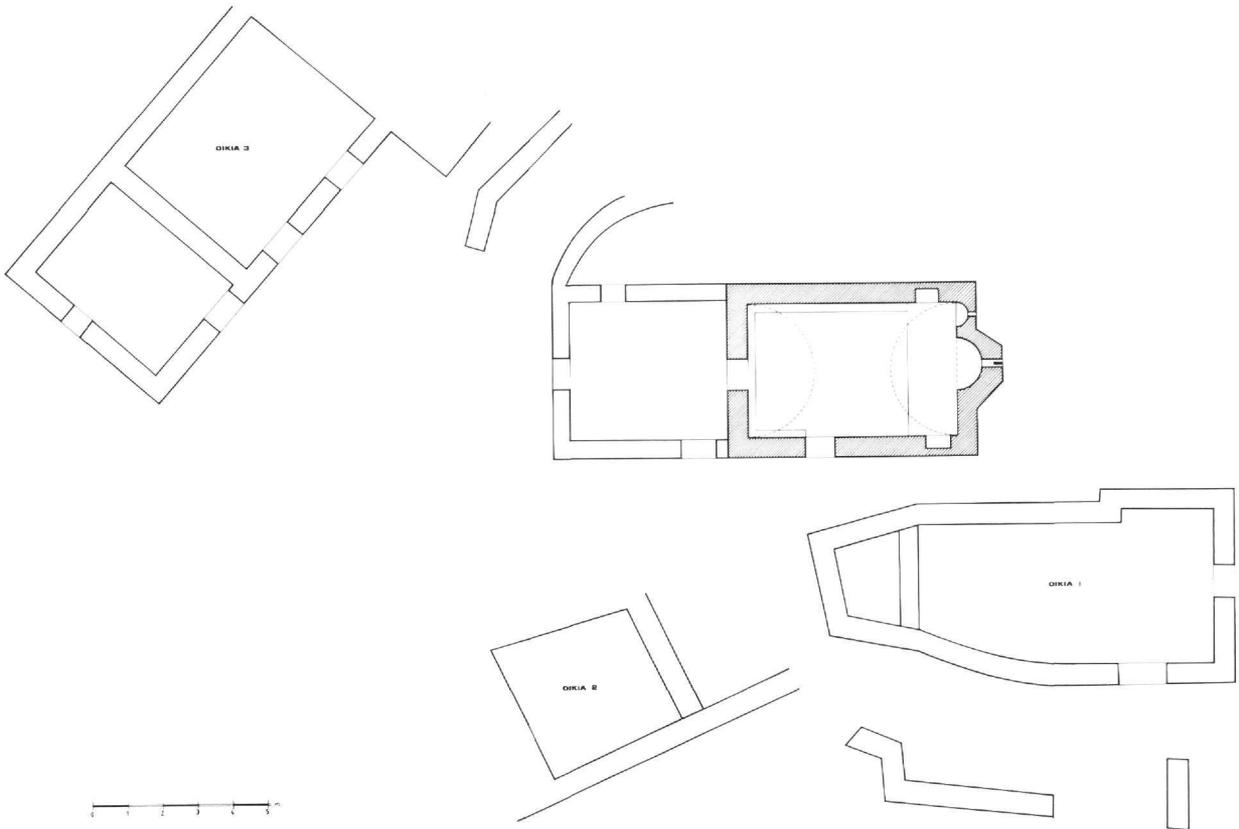
Εικ. 9. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής γύρω από το ναό των Ταξιαρχών.

Εικ. 10. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Τοπογραφικό σχέδιο του συγκροτήματος του ναού της Παναγίας.

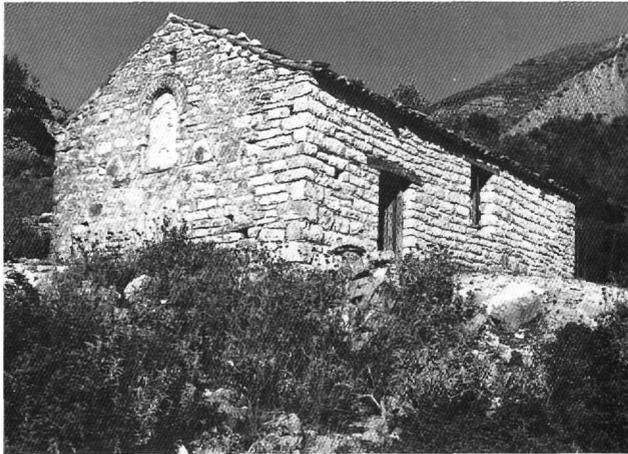
9

10

11

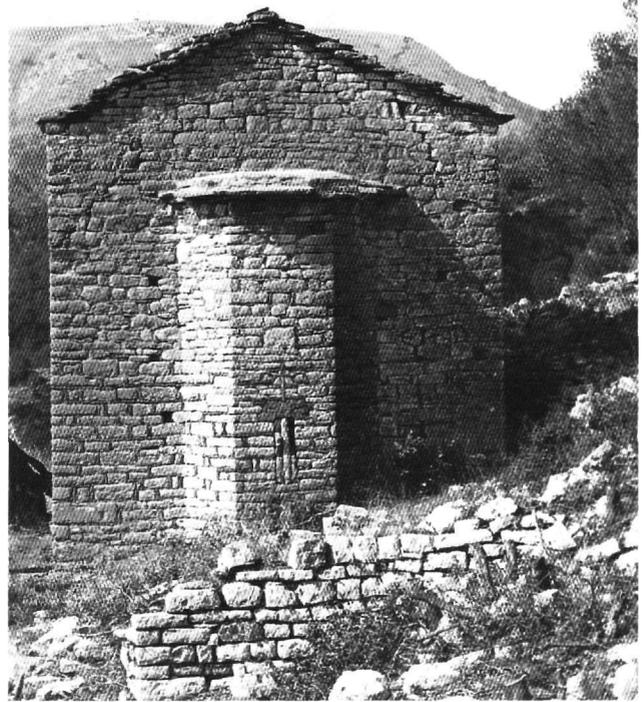

Εικ. 11. Ουζντίνα Θεσπρωτίας, Ναός Αγίου Αθανασίου.

Εικ. 12. Ουζντίνα Θεσπρωτίας, Ναός Ταξιαρχών. Ανατολική πλευρά.

βορινή έχει υποχωρήσει περίπου 40 μ. προς νότον. Τα λείψανά του διακρίνονται σε όλες τις πλευρές και σώζονται σε διαφορετικό πάντα ύψος. Είναι ασβεστόκτιστο, πλάτους 1.50 μ. Στην τοιχοδομία χρησιμοποιήθηκαν πλακοειδείς ασβεστόλιθοι και παρεμβλλόμενα σε αραιά διαστήματα κεραμίδια. Ο πυκνοδομημένος οικισμός καλύπτει ολόκληρη σχεδόν την επιφάνεια του λόφου (Εικ. 5). Τα μονώροφα και διώροφα σπίτια¹⁸ εκμεταλλεύονται κάθε τετραγωνικό μέτρο επιφάνειας και αφήνουν μεταξύ τους μόνο στενά στριφογυριστά δρομάκια με καλντερίμι (Εικ. 6). Όλα τα σπίτια είναι ερειπωμένα, πολλά όμως σώζονται σε ύψος που ξεπερνά τα 2-4 μ. Τα περισσότερα είναι χτισμένα με ξηρολιθιά ενώ σε άλλα έχει χρησιμοποιηθεί ως συνδετικό κονίαμα το χώμα. Οι λίθοι είναι ντόπιοι, σχιστολιθικοί, πλακοειδείς ή ορθογώνιοι (Εικ. 7), με τους γωνιόλιθους καλύτερα επεξεργασμένους. Στο ισόγειο διακρίνουμε δύο ή και τρία δωμάτια (Εικ. 8), ενώ αντίστοιχα ήταν πιθανώς και τα δωμάτια του ορόφου (Εικ. 9 και 10). Μικρά ορθογώνια ανοίγματα στο πάχος της τοιχοποιίας, ύψους 0,60-0,65 μ. — οι λεγόμενες σκαλεθούρες — χρησίμευαν ως χώροι αποθήκευσης-ψύξης. Το κέντρο της κοινωνικής ζωής του οικισμού βρίσκεται μεταξύ των ναών της Παναγίας και των Ταξιαρχών, αφού το άπλωμα που βρίσκεται μεταξύ των δύο κτιρίων ήταν αρκετό για να καλύψει τις κοινωνικές δραστηριότητες των κατοίκων.

12

ΟΙ ΝΑΟΙ

Μέχρι σήμερα έχουν εντοπιστεί στην περιοχή της Ουζντίνας εννέα ναοί και μία σκήτη¹⁹. Οι τέσσερις βρίσκονται μέσα στον οικισμό και οι υπόλοιποι στη γύρω περιοχή. Οι ναοί του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Ιωάννου είναι τελειώς κατεστραμμένοι, κατασκευασμένοι με ξηρολιθιά, με τρίπλευρες ασίδες και μήκος ο πρώτος 17 μ., ενώ ο δεύτερος 9 μ.²⁰. Η σκήτη του Αγίου Νικολάου αποτελείται από μικρό σπήλαιο στη δεξιά απόκρημη όχθη του Καλαμά, την οποία μόνο «εξασκημένοι στους κρημνούς θυπόλυτοι πόδες» μπορούν να επισκεφθούν. Ελάχιστα ίχνη τοιχογραφιών στο Ιερό Βήμα μαρτυρούν την ιερότητα του χώρου²¹. Εκτός από τους ναούς των Ταξιαρχών και της Παναγίας οι υπόλοιποι είτε είναι ερειπωμένοι είτε έχουν υποστεί μεγάλες επεμβάσεις²². Θα περιοριστούμε λοιπόν σε σύντομη εξέταση των δύο ναών του οικισμού και του Αγίου Αθανασίου, του οποίου μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις αλλοιώσεις.

Άγιος Αθανάσιος

Όταν επισκέφθηκε το χώρο της Ουζντίνας το 1930 ο Δημ. Ευαγγελίδης, ο ναός σωζόταν στην αρχική του μορφή. Μια φωτογραφία, μια κάτοψη και μικρή περιγραφή²³ μας πληροφορούν ότι ο ναός ήταν σταυρεπίστεγος με ψηλή τρίπλευρη ασίδα, χαγιάτι και λιθό-

κτιστη μάντρα. Στη σημερινή του μορφή είναι ένας απλός μονόχωρος ξυλόστεγος ναός με μικρή τρίπλευρη αψίδα (Εικ. 11). Στο κτιστό τέμπλο επιγραφή με λαδομπογιά μας πληροφορεί για το χρόνο ανοικοδόμησης του κατεστραμμένου μετά το 1930 ναού. *Ανοικοδομήθη αφιέρωμα Θεοδόρου Πασχάλη 1954*. Δεν είχε ποτέ ζωγραφικό διάκοσμο.

Ταξiάρχες

Πρόκειται για μονόχωμο καμαροσκέπαστο ναό με ψηλή μακρόστενη τρίπλευρη αψίδα²⁴ και δικλινή στέγη (Εικ. 12 και 13). Οι αδρά λαξευμένοι ασβεστόλιθοι της τοιχοποιίας εναλλάσσονται, ιδιαίτερα στην ανατολική πλευρά, με πληθώρα πλίνθων, που είτε σχηματίζουν κανονικές ή ακανόνιστες οριζόντιες στρώσεις ή παρεμβάλλονται κάθετα στους αρμούς. Στο σπάσιμο του φαιού όγκου του κτιρίου συμβάλλουν δύο άτεχνοι πλίνθινοι σταυροί στην ανατολική και ένας στη δυτική πλευρά, καθώς και η πλίνθινη επιγραφή ανέγερσης του ναού (*ΕΤ(ΟΥΣ) ΣΠΕ* (= 1577). Δύο μακρόστενα δίλοβα παράθυρα αφήνουν να εισχωρήσει ελάχιστο φως στο κατάγραφο εσωτερικό. Στη δυτική πλευρά προστέθηκε αργότερα γυναικωνίτης από ξηρολιθιά. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος έχει υποστεί από την υγρα-

σία μεγάλες φθορές. Στην εξίτηλη επιγραφή της δυτικής πλευράς μπορούμε ακόμα να διαβάσουμε τη χρονολογία *ΕΠΗΕΤΟΥΣ ΖΡΚ(Ι;)* (= 1620) (Εικ. 14). Το εικονογραφικό πρόγραμμα διαμορφώνεται ως εξής:

18. Για τα αγροτικά σπίτια βλ. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, 4, Αθήνα 1951, σ. 258-260. G. Rouillard, La vie rurale dans l'empire byzantin, Paris 1953, σ. 193-194.

19. Μουσελίμης, Η βυζαντινή Οσδίνια, σ. 8-22. Ο ίδιος, Η Παλιοχώρα της Οσδίνιας, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 339.

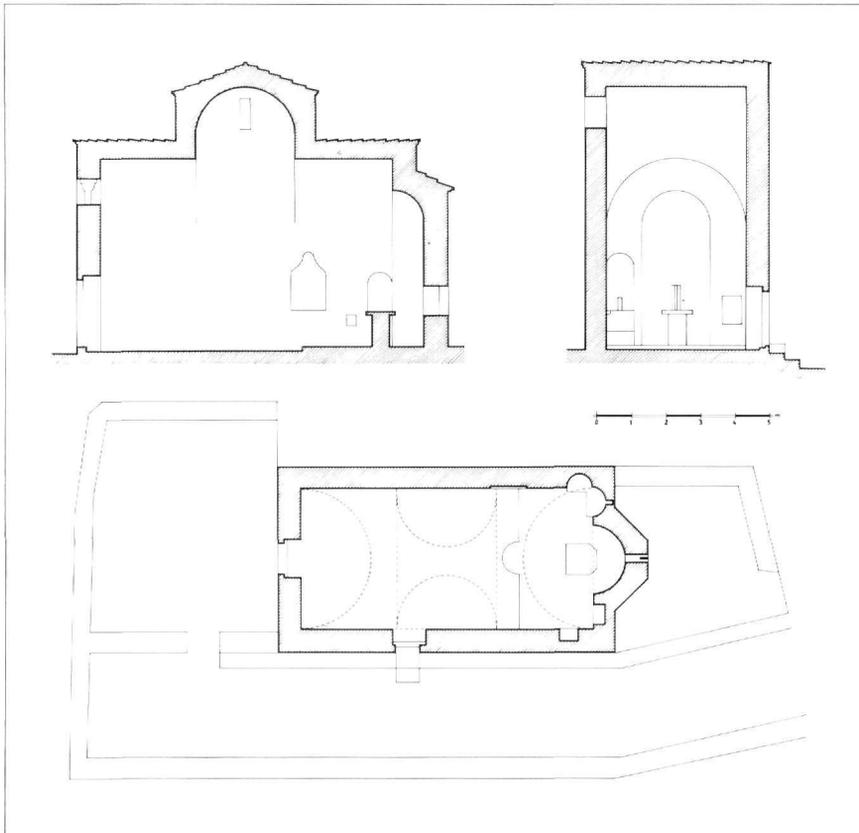
20. Ο ναός του Αγίου Ιωάννη βρίσκεται στη βορινή συνοικία του οικισμού ενώ ο Άγιος Νικόλαος στη νότια.

21. Ο Σ. Μουσελίμης (Η βυζαντινή Οσδίνια, σ. 14-15) αναφέρει μοναχό ονόματι Κοσμά, που έζησε την εποχή του Κωνσταντίνου Μονομάχου, βασιζόμενος σε επιγραφή που υπήρχε εντοιχισμένη σε ναό της κοντινής Γουλάς. Δεν είναι καθόλου βέβαια ότι η επιγραφή προέρχεται από τη σκήτη του Αγίου Νικολάου ή τον Άγιο Νικόλαο της Κοκκινιάς.

22. Εντελώς ερειπωμένος είναι ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, ενώ οι ναοί του Αγίου Δημητρίου και του Προφήτη Ηλία έχουν υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις.

23. Ευαγγελίδης, ό.π., σ. 274-276, εικ. 11-12.

24. Για το ναό βλ. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, ό.π., σ. 418. Φ. Οικονόμου, Η εκκλησία εν Θεσπρωτία, σ. 105. Φ. Πέτσας, Ειδήσεις εκ της 10ης Αρχαιολογικής Περιφέρειας, ΑΕ 1952, Αρχαιολ. Χρονικά, σ. 12. Μουσελίμης, Η βυζαντινή Οσδίνια, σ. 12-13. Ο ίδιος, Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας, Γιάννινα 1980, σ. 292.

Εικ. 13. Ουζντινα Θεσπρωτίας. Ναός Ταξιάρχων. Κάτοψη και τομές.

Δυτικός τοίχος

Επάνω αριστερά: Ο Χριστός ενώπιον του Πιλάτου - Κοίμηση της Θεοτόκου - Ο Εμπαιγμός του Χριστού - Δύο δυσδιάγνωστες παραστάσεις. Κάτω: Αγία Κατερίνα - Αγία Βαρβάρα - Αγία Κυριακή - Δύο κατεστραμμένες αγίες.

Βορινός τοίχος

Κάτω ολόσωμοι άγιοι κατεστραμμένοι - Ζώνη με στηθάρια. Επάνω πολυπρόσωπη Σταύρωση μαζί με την Αποκαθήλωση σε ενιαία γωνιακή σύνθεση - Επιτάφιος Θρήνος (Εικ. 15) - Μυροφόροι - Ανάσταση - Ψηλάφηση του Θωμά (Εικ. 16).

Ανατολικός τοίχος

Στην κόγχη η μεγαλοπρεπής ένθρονη Βρεφοκρατούσα, πλαισιωμένη από τους αρχαγγέλους και κάτω συλλειτουργούντες ιεράρχες (Εικ. 17), με την παράσταση του Μελισμού στο κέντρο. Στο μέτωπο της κόγχης η Ανάληψη. Αριστερά της η Πεντηκοστή και κάτω ο άγιος Δανιήλ, ο άγιος Συμεών και ο πρωτομάρτυς Στέφανος. Δεξιά της κόγχης ο Ευαγγελισμός και κάτω δύο δυσδιάγνωστοι ολόσωμοι άγιοι.

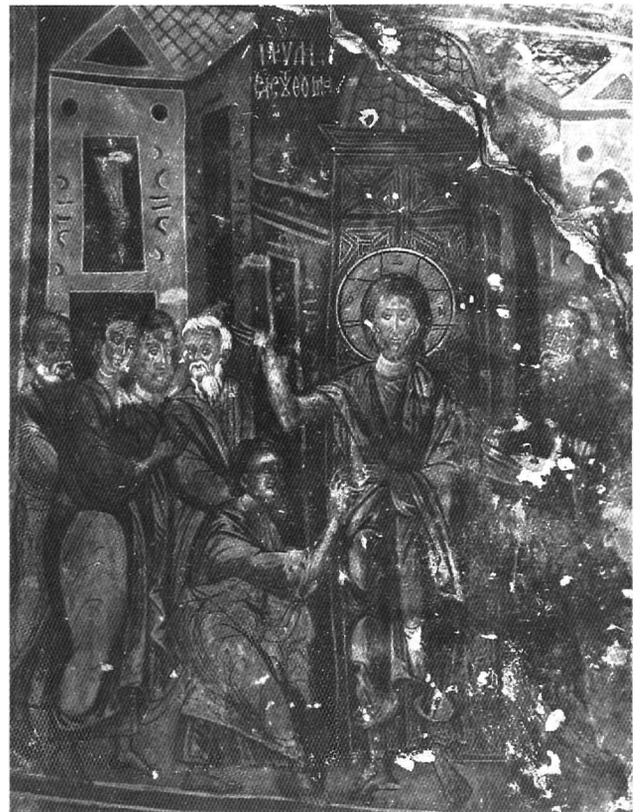
Εικ. 14. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Ταξιαρχών. Εξίτηλη κτητορική επιγραφή στη δυτική πλευρά.

Εικ. 15. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Ταξιαρχών. Επιτάφιος Θρήνος.

Εικ. 16. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Ταξιαρχών. Η Ψηλάφηση του Θωμά.

Εικ. 17. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Ταξιαρχών. Ο άγιος Αθανάσιος (λεπτομέρεια).

Εικ. 18. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Ταξιαρχών. Ο Μυστικός Δείπνος.

17

Νότιος τοίχος

Αριστερά της νότιας θύρας του ναού, σε ιδιαίτερο πλαίσιο οι δύο αρχάγγελοι - Μετάληψη της αγίας Άννας - Τρεις δυσδιάγνωστοι άγιοι. Επάνω, ζώνη με στηθάρια. Στην ανώτερη ζώνη από τα ανατολικά: Γέννηση - Υπαπαντή - Βάπτισμα - Έγερση του Λαζάρου - Μεταμόρφωση - Κατεστραμμένη παράσταση - Μυστικός Δείπνος (Εικ. 18).

Καμάρα

Στο κέντρο ο Χριστός Παντοκράτορας περιβαλλόμενος από δύο ζώνες με αγγέλους και προφήτες. Στις γωνίες οι τέσσερις ευαγγελιστές. Ανατολικά του κεντρικού θέματος οι προφήτες Σαμουήλ και Μωυσής, ενώ δυτικά ο Χριστός ως Παλαιός των Ημερών.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα και η τεχνοτροπία είναι τυπικά για τη θρησκευτική τέχνη αυτής της περιόδου²⁵. Οι εικονογραφικοί τύποι με τις πολυπρόσωπες συνθέσεις ακολουθούν πρότυπα που δημιουργήθηκαν το 14ο αι. και τα ακολούθησαν οι Κρήτες αγιογράφοι του 16ου αι. (Σταύρωση, Μεταμόρφωση, Μυστικός Δείπνος κτλ.). Ως προς την τεχνική και την τεχνοτροπία η απόδοση είναι άνιση. Στις συνθέσεις το σχέδιο είναι αφελές, σε αντίθεση με τις μεμονωμένες ολόσωμες μορφές. Αλλού οι αντιθέσεις φωτεινών και σκοτεινών μερών είναι έντονες (Εμπαϊγμός, Σταύρωση, Μεταμόρφωση), ενώ στον Επιτάφιο Θρήνο τα πρόσωπα είναι επίπεδα και γλυκερά. Η σχηματοποίηση των πτυχών και η ξηρότητα της έκφρασης εναλλάσσονται με γνήσιες λαϊκές μορφές, όπως του στρατιώτη, δεξιά του Χριστού, στην παράσταση του Εμπαϊγμού.

Κοίμηση της Θεοτόκου

Μικρός σταυρεπίστεγος ναός²⁶ του τύπου Α1²⁷, με με-

18

γάλη τρίπλευρη αψίδα (Εικ. 20, 22). Στο ανατολικό τύμπανο της κατά μήκος καμάρας, επάνω από την αψίδα, διατηρείται η πλίνθινη επιγραφή: *ΙΩ^Η ΠΕΤΡΟΥΣΑΡΑΚ / ΕΤ(ΟΣ) ΖΡΙΖ (= 1609) Π(Α)ΠΑΓΑΛΑΝΕ* (Εικ. 19). Στην ίδια πλευρά, λείψανα τοιχοποιιών και ζωγραφικού διακόσμου δείχνουν ότι αργότερα προστέθηκε δωμάτιο και αγιογραφήθηκε ο εξωτερικός τοίχος της αψίδας. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν κατοικία μοναχού.

Κάτω από το αέτωμα του βορινού τυμπάνου της ψηλότερης και στενότερης εγκάρσιας καμάρας υπάρχει η πλίνθινη επιγραφή: *ΕΤ(ΟΥ)Σ ΖΡΗΗ (=1610)*. Από τις επιγραφές συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο ναός κτίστηκε το 1609 ως απλός καμαροσκέπαστος, με χαγιάτι στη νότια πλευρά, με δαπάνη του Ιωάννη Πετροψαρά και του παπα-Γαλάνη. Το 1610 προστίθεται η εγκάρσια καμάρα και ο ναός αποκτά τη σημερινή του μορφή. Τα φωτιστικά ανοίγματα περιορίζονται σε στενά δίλοβα παράθυρα στο βορινό, νότιο και δυτικό τύμπανο καθώς και στην κόγχη της αψίδας. Στη δυτική πλευρά προστέθηκε και εδώ γυναικωνίτης από ξηρολιθιά. Η τοιχοδομία αποτελείται από αδρά κατεργασμένους σχιστόλιθους και αραιά παρεμβαλλόμενες πλίνθους²⁸. Στη βάση του κτιρίου έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι δόμοι από αρχαία ιερά.

25. Δεν είναι στο πνεύμα αυτής της εργασίας η αναλυτική παρουσίαση και η συγκριτική μελέτη του τοιχογραφικού διακόσμου των ναών. Απλώς προχωρούμε σε ορισμένες πρώτες παρατηρήσεις.

26. Ευαγγελίδης, ό.π., σ. 275, εικ. 9-10. Μουσελίμης, Η βυζαντινή Οσδίνια, σ. 15-19. Φ. Οικονόμου, Η Θεσπρωτία, σ. 115-116. 27. Π. Α. Βοκοτόπουλος, Ο ναός του Αγίου Μηνά στο Μονοδένδρι του Ζαγορίου, Εκκλησίες, 1, 1979, σ. 16 κ.ε.

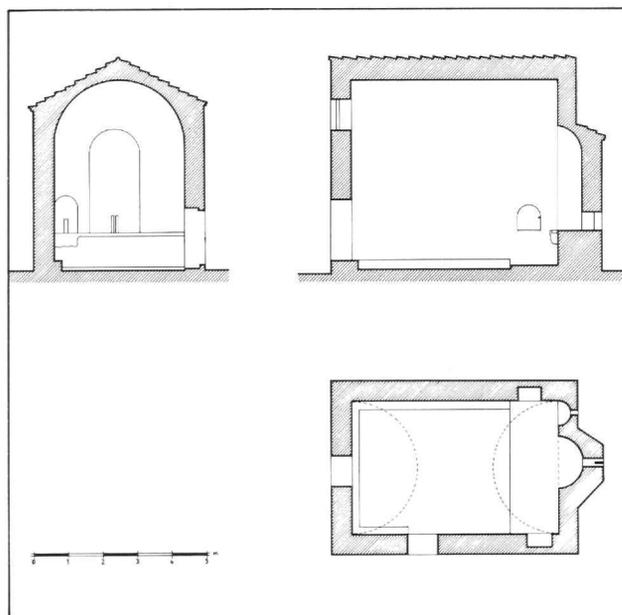
28. Είναι εμφανής η διαφορά στις τοιχοποιίες των δύο κοντινών ναών. Στο ναό της Παναγίας του 17ου αι. έχουν περιοριστεί στο ελάχιστο οι πλίνθοι και οι πλίνθινοι σταυροί, που σπάνε το φαιό όγκο του ναού των Ταξιαρχών του 16ου αι.

Το εσωτερικό του ναού είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες των μέσων του 17ου αι. Από την ημιεξίτηλη επιγραφή της δυτικής πλευράς²⁹ (Εικ. 21) πληροφορούμαστε ότι ο ζωγραφικός διάκοσμος έγινε με δαπάνη του παπα-Γαλάνη και της μητέρας του Ευγενίας³⁰. Το εικονογραφικό πρόγραμμα είναι τυπικό³¹ (Εικ. 23).

29. Ευαγγελίδης, ό.π., σ. 275. Μουσελίμης, Η βυζαντινή Οσδία, σ. 18-19.

30. Εκτός της τεχνοτροπικής απόδοσης των τοιχογραφιών, η χρονολόγησή τους στα μέσα του 17ου αι. συνάγεται από το όνομα του Ιωαννικίου. Ο Δ. Ευαγγελίδης μετά το όνομα διαβάζει ΠΑ(ΤΡΙΑΡΧΟΥ). Ο Ιωαννίκιος Β΄ Κωνσταντινουπόλεως πατριαρχεύει το 1646-1648 και κατά διαστήματα από το 1651 ως το 1656 (βλ. σχετικά, ΘΗΕ, 7, στ. 61-63). Ο Σ. Μουσελίμης μετά τη λέξη Ιωαννικίου διαβάζει ΠΟ και συσχετίζει το όνομα με έναν επίσκοπο Βουθρωτού και Γλυκέως του 17ου αι. Ο Κ. Γριτσόπουλος στο λήμμα Βουθρωτού Επισκοπή (ΘΗΕ, 3, στ. 991-992) δεν μνημονεύει κανέναν επίσκοπο Ιωαννίκο. Ο Β. Ατέσσης (Επισκοπικοί κατάλογοι εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχάς μέχρι σήμερα, Αθήνα 1975, σ. 211) μνημονεύει επίσκοπο Ιωαννίκο στη Μητρόπολη Παραμυθιάς, Φιλιατών και Γηρομερίου, χωρίς χρονολογία.

31. Ιδιαίτερες δυσκολίες στην παρακολούθηση του εικονογραφικού προγράμματος προσθέτουν οι σημαντικές φθορές που υπάρχουν, και στους τέσσερις τοίχους, από την υγρασία και τη δημιουργία αλάτων.

19

Εικ. 19. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Κάτοψη και τομές.

20

Εικ. 20. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου.

Εικ. 21. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Πλίνθινη επιγραφή ανατολικής πλευράς.

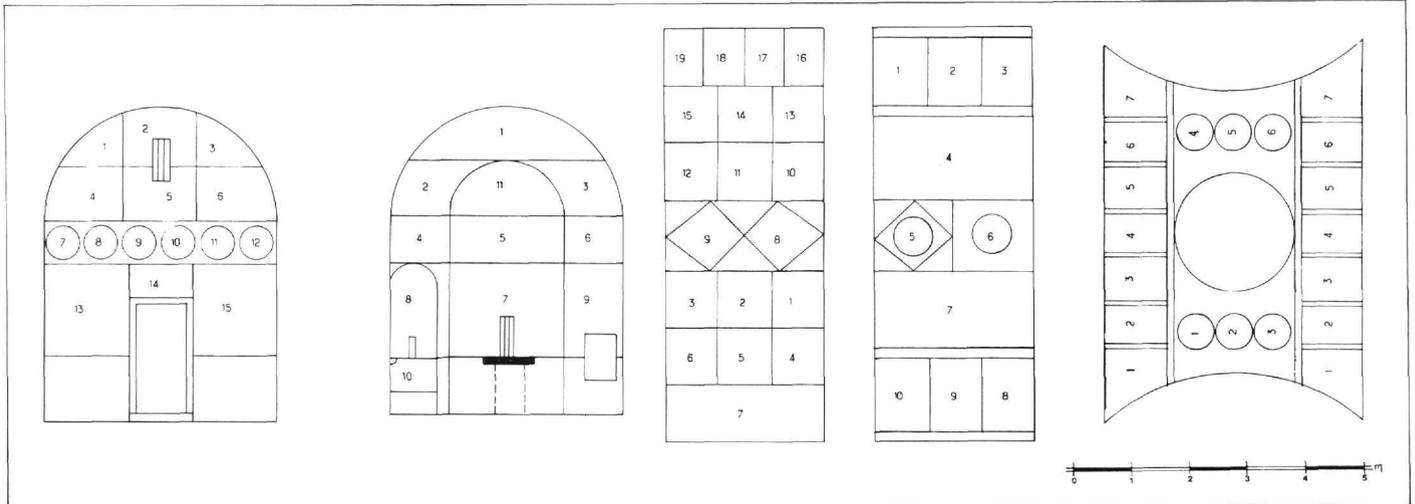
Εικ. 22. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Ημιεξίτηλη επιγραφή δυτικής πλευράς.

21

22

Εικ. 23. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Ανάπτυγμα εικονογραφικού προγράμματος στην ανατολική και δυτική πλευρά και στις καμάρες.

Δυτική πλευρά

- 1-2-3. Τρεις δυσδιάγνωστες παραστάσεις.
4. Ο Χριστός εκδιώκει από το ναό τους πωλούντες.
5. Τα Εισόδια της Θεοτόκου.
6. Δυσδιάγνωστη παράσταση.
7. Δυσδιάγνωστος άγιος.
8. Αγία Ιουλίττα.
9. Αγία Θεοπίστη.
10. Άγιος Θεόπιστος.
11. Άγιος Αγάπιος.
12. Άγιος Ευστάθιος.
13. Άγιος Γεράσιμος - Άγιος Νικόλαος.
14. Κτητορική επιγραφή.
15. Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη.

Ανατολική πλευρά

1. Η Ανάληψη.
2. Η Πεντηκοστή.
3. Η Θυσία του Αβραάμ.
4. Δυσδιάγνωστη παράσταση.
5. Η Μετάδοση-Μετάληψη.
6. Δυσδιάγνωστη παράσταση.
7. Συλλειτουργούντες ιεράρχες.
8. Η Αποκαθήλωση.
9. Άγιοι Ρωμανός και Κύριλλος.
10. Ο Ιωνάς και το κήτος.
11. Η Πλατυτέρα. Η Κυρία των Ουρανών πλαισιωμένη από τους δύο ολόσωμους αρχαγγέλους.

Δυτική καμάρα

1. Ο Χριστός ενώπιον του Άννα και του Καϊάφα
2. Η άρνηση του Πέτρου (Εικ. 24).

3. Η κρίση του Πιλάτου.

4. Ο Εμπαιγμός.

5. Η Μαστίγωση (Εικ. 25).

6. Ο Ελκόμενος

7. Ζώνη με σκηνές θαυμάτων: α) Ο Χριστός ιώμενος της πεθεράς του Πέτρου, β) ο Χριστός ιώμενος του υδρωπικού, γ) ο Χριστός ιώμενος του τυφλού, δ) ο Χριστός ιώμενος του παραλυτικού.

- 8-9. Η Θεοτόκος και ο Χριστός ως Μεγάλης Βουλής Άγγελος σε ενιαίο διάχωρο.

10. Η Έγερση του Λαζάρου (Εικ. 26).

11. Η Βαϊφόρος (Εικ. 26).

12. Ο Μυστικός Δείπνος.

13. Ο Νιπτήρ (Εικ. 26).

14. Η Προσευχή στο Όρος (Εικ. 26).

15. Η Προδοσία.

16. Ο Χριστός ιώμενος του σεληνιαζομένου.

17. Ο Χριστός ιώμενος του (;).

18. Ο Χριστός ιώμενος των δαιμονισμένων.

19. Ο Χριστός ιώμενος των λεπρών.

Ανατολική καμάρα

1. Η Ανάσταση.

2. Η Ψηλάφηση του Θωμά.

3. Ο Χριστός και η Σαμαρείτις.

4. Η Θεία Λειτουργία.

5. Δυσδιάγνωστη παράσταση.

6. Ο Χριστός περιβαλλόμενος από αγγέλους.

7. Η Θεία Λειτουργία (Εικ. 27).

8. Ο Ευαγγελισμός.

9. Η Φιλοξενία του Αβραάμ (Εικ. 28).

10. Η Γέννηση.

Εικ. 24. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η Άρνηση του Πέτρου.

Εικ. 25. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η Μαστίγωση.

Εικ. 26. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η Έγερση του Λαζάρου - Η Βαΐφορος - Ο Νιπήρ - Η Προσευχή στο Όρος των Ελαιών.

Εικ. 27. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η Θεία Λειτουργία (λεπτομέρεια).

Εγκάρσια (κεντρική) καμάρα

Στο κέντρο δεσπόζει ο Παντοκράτορας περιβαλλόμενος από ζώνη με ακανόνιστα μέταλλα με αγγέλους, την Παναγία, τον Πρόδρομο, χερουβίμ και σεραφίμ. Στις δύο πλευρές του παραλληλόγραμμου πλαισίου, σε στρογγυλά μέταλλα υπάρχουν τα σύμβολα των τεσσάρων ευαγγελιστών και προφήτες.

Σε δύο παράλληλες ζώνες, ένθεν και ένθεν του Παντοκράτορα, παρουσιάζονται δεκατέσσερις άγιοι και προφήτες ολόσωμοι, κάτω από τοξοστοιχία.

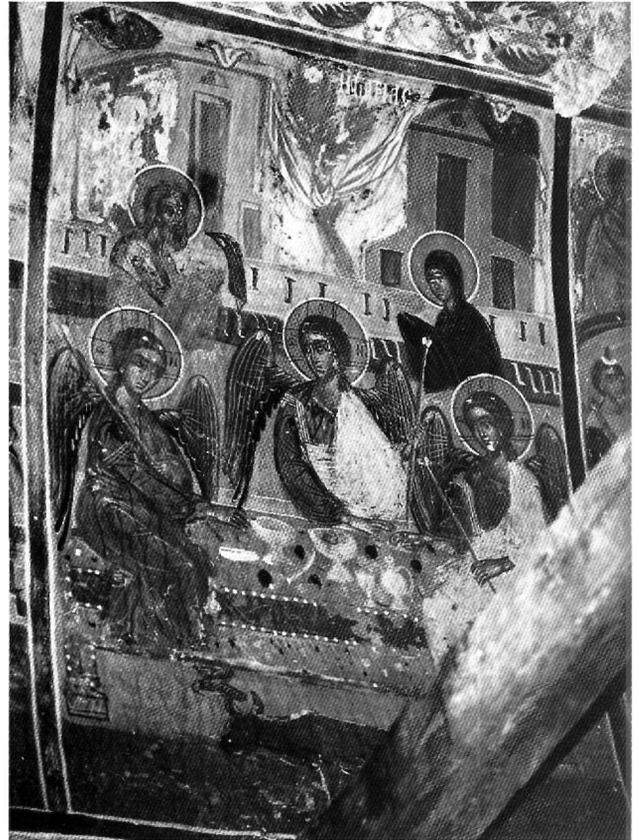
Βορινή πλευρά (Εικ. 30)

Η πλευρά έχει υποστεί σημαντικές φθορές από την υγρασία, με αποτέλεσμα οι περισσότερες τοιχογραφίες να έχουν καταστραφεί. Διακρίνουμε όμως, επάνω από το φυτικό διάκοσμο, μια ζώνη με ολόσωμους αγίους (Εικ. 29) και σε ιδιαίτερη κόγχη την πολυπρόσωπη Κοίμηση της Θεοτόκου. Ακολουθεί ζώνη με στηθάρια και επτά δυσδιάγνωστες παραστάσεις.

Νότια πλευρά (Εικ. 30)

Και στην πλευρά αυτή οι φθορές είναι μεγάλες. Εκτός από δύο δυσδιάγνωστες (αριθ. 1 και 2) παραστάσεις, διακρίνουμε στο κέντρο τη Βάπτισμα (αριθ. 3) και τη Μεταμόρφωση (αριθ. 4), ενώ οι αριθ. 5 και 6 είναι δυσδιάγνωστες. Ακολουθεί ζώνη με δεκατέσσερα στηθάρια και πιο κάτω ζώνη με ολόσωμους αγίους.

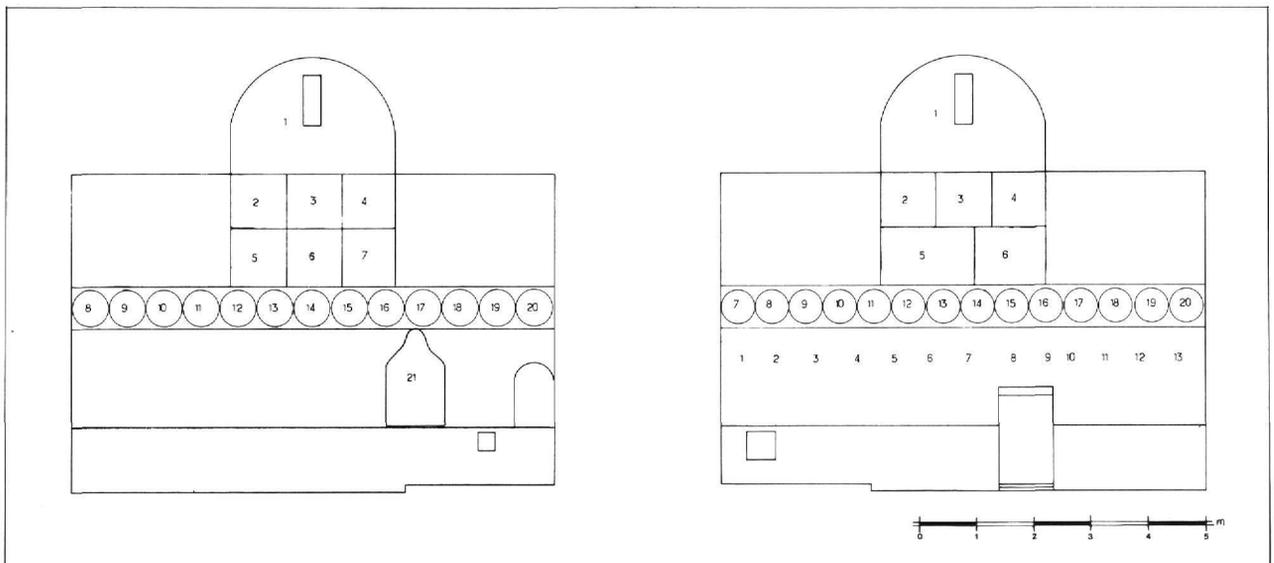
Ο άγνωστος ζωγράφος του ναού της Κοίμησης ακολουθεί ως προς τους εικονογραφικούς τύπους τις πολυπρόσωπες συνθέσεις. Ακολουθεί κατά κύριο λόγο

28

Εικ. 28. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η Φιλοξενία του Αβραάμ.

Εικ. 29. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Ανάπτυγμα εικονογραφικού προγράμματος βορινής και νότιας πλευράς.

29

Εικ. 30. Ουζντίνα Θεσπρωτίας. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Ο άγιος Μερκούριος (λεπτομέρεια).

ό,τι θεσμοθετεί αργότερα η Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης του Διονυσίου του εκ Φουρνά. Η δυτική επίδραση είναι αδιόρατη και περιορίζεται σε ελάχιστα στοιχεία (π.χ. στον Ευαγγελισμό), που αφομοιώνονται πλήρως από το γενικό χαρακτήρα του έργου του. Ως προς την τεχνική και την τεχνοτροπία είναι καλύτερος ζωγράφος από τον αντίστοιχο του ναού των Ταξιαρχών. Τα πρόσωπα είναι περισσότερο εκφραστικά και οι αντιθέσεις φωτεινών και σκοτεινών μερών ιδιαίτερα έντονες. Η σχηματοποίηση των πτυχών και η ακαμψία των όγκων, παράλληλα με όσα αναφέραμε παραπάνω, εντάσσουν τη ζωγραφική του ναού της Κοίμησης στα τυπικά δείγματα της τοιχογραφίας στην Ήπειρο το 17ο αι.

Η αναφορά μας στην Ουζντίνα δεν ήταν τυχαία. Εκατοντάδες οικισμοί και τοποθεσίες στην Ελλάδα κινδυνεύουν να ταυτιστούν με τα ιερά τους και το γλυπτό ή ζωγραφικό τους διάκοσμο. Η βυζαντινή αρχαιολογία κινδυνεύει να ταυτιστεί με την ιστορία της τέχνης. Είναι καιρός, πιστεύουμε, να ανατρέψουμε αυτή την

επικίνδυνη και κυρίαρχη τάση. Ενδεικτικά και μόνο αναφέρουμε ότι η Ε. Αντωνιάδη³², αποδελτιώνοντας τον Αραβαντινό και τον Λαμπρίδη, σημειώνει μόνο για το νομό Θεσπρωτίας τριάντα πέντε οικισμούς που υπάρχουν πριν από τα μέσα του 19ου αι. και δεν έχουν εντοπιστεί ακόμα, ενώ τριάντα ένας έχουν εντοπιστεί και διατηρούνται μέχρι σήμερα.

Αν λοιπόν αληθεύει ότι η κίνηση της ιστορίας δεν είναι αποτέλεσμα μόνο των έργων των επώνυμων και ισχυρών αλλά του συνόλου της κοινωνίας, τότε πιστεύουμε ότι δικαιώνεται μια τέτοια έρευνα.

32. Ε. Αντωνιάδη, Ερμωμένα χωριά στην Ελλάδα: ένας προσωρινός απολογισμός, στο Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.), Αθήνα 1979, σ. 195-259.

Dim. Konstantios

UZDINA OF THESPROTIA: HISTORY, URBAN DEVELOPMENT, AND MONUMENTS OF AN ANCIENT AND MEDIEVAL SETTLEMENT

Ancient and Byzantine Uzdina, or Osdina, is located on a small hill near the Kalamas river, at a short distance from the present village in Thesprotia called *Pente Ekklisies*. The ancient settlement was destroyed in A.D. 167, most probably by the Romans. During the mid-Byzantine period, repairs were undertaken on the walls and the settlement seems to have increased in prominence. New churches were erected during the 16th century, when the bridges were also repaired. The settlement was abandoned in the 18th century.

The ancient pseudo-isodomic wall surrounds the settlement on all sides. Two gates are still visible. An ancient bridge and four moats have been discovered near the settlement, and may date from the Hellenistic period.

The Byzantine village was more extensive than the ancient settlement in both land and population. The limestone wall is 1.5m. thick. Houses are one or two storied, with two to three rooms on either storey. Both dry earth

and mortar were employed in the masonry. The village centre was situated between the churches of the Panagia and the Taxiarches.

Nine churches and one monastery have been found at Uzdina to date. The most important of the churches are those of Hagios Athanasios, the Taxiarches, and the Panagia. The first of these was originally a cruciform church, but today, after many interventions, has the form of a single-cell structure. The Taxiarches church dates from the 16th century and is a vaulted single-cell structure with a substantial use of brick in the east wall. Wall-paintings therein date from the 17th century. The small church of the Dormition of the Virgin is cruciform with a three-sided apse. Two inscriptions in stone relate that the church was erected in 1609, and that it was initially vaulted prior to its transformation into a cruciform structure in 1610. Wall-paintings inside date to the middle of the 17th century.